

Školská psychológia ako aplikovaná psychologická disciplína

Doc. PhDr. Marta Valihorová, PhD., Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzita Mateja Bela, Banská

Bystrica

Doc. PhDr. Eva Gajdošová, PhD., Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava

Pojem a predmet školskej psychológie

Z predchádzajúcej analýzy vývinu školskej psychológie je zrejmé, že pod pojmom školská psychológia sa skrýva nejednotný obsah. Pri hľadaní špecifickosti školskej psychológie ako psychologickéj disciplíny je potrebné rešpektovať aj novšie vymedzenie predmetu psychologickéj vedy, ale aj niektoré nové poznatky o psychológii formatívnych procesov (J. Čáp, J. Mareš, 2003, M. Zelina 2006). Škola je výchovno-vzdelávacia inštitúcia, ktorá okrem didaktických úloh musí plniť aj širšie ciele – formovať schopnosti a kvality osobnosti žiaka. Tento formatívny rozvíjajúci aspekt sa zdôrazňuje aj v dokumente Milénium v koncepcii výchovy a vzdelávania na najbližších 15 – 20 rokov, ktoré schválila vláda Slovenskej republiky v decembri 2000. Je to záväzný dokument, ktorý reaguje na súčasné humanizačné a demokratizačné tendencie, zdôrazňujúci akceptáciu osobnosti žiaka a posilnenie výchovnej funkcie školy. Školská psychológia v tomto kontexte musí využívať integrované poznatky všetkých psychologických vied, i príbuzných vied, ktoré majú nejaký vzťah k škole a uplatňovať ich v edukačnej praxi, v činnosti školy. A to tak odbornou psychologickou praxou, aj praxou pedagogickou, učiteľskou. Teda nestačia poznatky len pedagogickej psychológie, ktorá skúma psychologické aspekty edukácie všeobecne. Školská psychológia sa nezaobera formatívnymi procesmi v najširšom zmysle slova, ale skúma len vymedzené pôsobenie školského prostredia na žiakov a skúma možnosti takto integrovaných poznatkov využiť v konkrétnych školských situáciách. Práve tento aplikačný zreteľ na školské prostredie a tendenciu využiť všetky poznatky, ktorými z psychologického hľadiska možno školu podporiť, možno pokladať za dve charakteristické črty školskej psychológie ako samostatnej psychologickéj disciplíny. V tomto zmysle možno prijať aj dvojitú koncepciu predmetu školskej psychológie, v užšom aj širšom zmysle slova.

V užšom zmysle slova je školská psychológia psychologickou špecializáciou, profesionálnou psychológiou školy, ktorá skúma a vysvetľuje psychologické aspekty činnosti školy ako edukačného systému, výchovno-vzdelávacej ustanovizne, a študuje metodologické otázky, možnosti

profesionálneho uplatňovania integrovaných psychologických poznatkov, psychologických techník, metód a postupov v škole.

V širšom slova zmysle sa školská psychológia (označovaná aj za tzv. malú pedagogickú psychológiu) chápe ako teoreticko-aplikovaná psychologická disciplína, ktorá skúma psychologické zretele školy ako výchovno-vzdelávacej ustanovizne a z hľadiska pedagogickej praxe učiteľa študuje, aké integrované psychologické poznatky v podmienkach školy možno uplatniť a aké metódy pritom využiť.

V užšom slova zmysle možno hovoriť o „profesio-psychologickom“ predmete školskej psychológie, kým v širšom zmysle slova o „pedagogicko-psychologickom“ predmete školskej psychológie. Pre ilustráciu uvádzame i ďalšie prístupy ku školskej psychológii.

Podľa Jimersona, Oakland a Farel (2007, str.453) je školská psychológia jednou z viacerých odborných špecializácií v rámci psychológie a nie je izolovaná disciplína alebo profesia. Profesionálne postupy v praxi v rámci školskej psychológie, ako uvádzajú uvedení autori, sú získavané z teórie, výskumu a technológií v rámci disciplíny psychológie, do ktorej školská psychológia vložila dôležité príspevky, spolu s užitočnými zážitkami jej ostrieľaných praktikov. Budúcnosť školskej psychológie podľa Jimerson, Oakland a Farrell (2007) bude ovplyvnená piatimi externými podmienkami - históriou a kultúrou krajiny a súčasných podmienok, ekonomikou, geografiou, jazykom a rovnako potrebami a prioritami ľudí v krajine a piatimi internými podmienkami – mierou profesionalizmu, definíciou oblastí a funkcií školskej psychológie, jej zákonným postavením, záväzkom voči vzdelaniu, učebným a technickým príspevkom.

Hartl, Hartlová (2000, str.485) uvádzajú, že školská psychológia je „odbor zameriavajúci sa na problémy vývinu a rastu školských detí, je relatívne mladá svojbytná disciplína, ktorá psychologicky skúma priebeh, podmienky a výsledky školskej výchovy a vzdelávania“.

Vo všeobecnosti možno teda školskú psychológiu považovať za aplikovanú psychologickú disciplínu, ktorá sa zaoberá odbornou psychologickou činnosťou školského psychológa v školách a školských zariadeniach. Jej primárnym cieľom je zaoberať sa psychologickými aspektmi školy ako systému (edukačný proces, sociálne vzťahy v škole a školských triedach, spolupráca školy a rodiny, vzťah žiaci, učitelia, rodičia a i.) a všetkých jej subsystémov a usilovať sa o ich optimálny rozvoj. Sekundárnym cieľom je venovať sa špecifickým otázkam problémov žiakov v učení, správaní a profesionálnej orientácii.

Veľmi často sa predmet školskej psychológie chápe ako predmet psychologickej profesie a špecializácie. Pritom však aj školská psychológia ako profesia musí pri riešení aktuálnych úloh školy vychádzať zo stavu rozpracovania psychológie ako vedy, z poznania jej metód. Práve tieto poznatky, metódy, techniky a prostriedky tvoria základ „profesio-psychologického predmetu“ školskej

psychológie. Predmet školskej psychológie ako profesie nemožno nijako zjednodušovať a zužovať len ako psychologické skúsenosti, techniky, aktivity aplikované pri riešení niektorých pedagogických či psychologických problémov školy. Ak sa teda psychologické služby škole, ktoré v praxi v podstate reprezentujú školskú psychológiu ako profesiu, majú úspešne rozvíjať, musia sa budovať na platforme uceleného teoretického a metodologického systému, ktorý tvorí základ školskej psychológie ako profesie.

Miesto školskej psychológie v systéme vied

Školská psychológia, ako už vyplýva z jej názvu, je pre školu, pre učiteľov, pre všetkých tých, ktorí sa podieľajú na výchove a vzdelávaní detí a mládeže. V tomto zmysle možno školskú psychológiu podľa J. Volného chápať „ako aplikovanú psychologickú vedu, hoci jej nemožno uprieť ani právo na isté teoretické pozície pri riešení vyslovene praktických otázok. Súčasne sa stáva aj odvetvím, s ktorým musí byť oboznámený aj učiteľ, ak sa má medzi ním a školským psychológom vyvinúť ozajstná spolupráca (J. Volný, 1972, str. 130).

Školská psychológia sa rozvíjala a pôsobí ako systémová medziodborová veda, ktorá je aj vnútorne diferencovaná. Keďže školská psychológia sa rozvíja so zreteľom na školu, resp. na iné vzdelávacie zariadenia a problémami školy sa zaoberá pedagogika, školská psychológia najbližšie spolupracuje s pedagogikou. V rámci spolupráce so psychologickými disciplínami do popredia vystupuje najmä pedagogická a poradenská psychológia, psychológia práce, klinická a sociálna psychológia, ale aj psychológia osobnosti, vývinová psychológia a patopsychológia. Keďže vývin žiaka v školských podmienkach nie je priamočiary, naopak, veľmi zložitý a protirečivý, na ktorom sa zúčastňujú endogénne i exogénne činitele i vlastná aktivita žiaka, spolupráca s uvedenými psychologickými disciplínami i s pedagogikou je nevyhnutná.

Obsah a úlohy školskej psychológie

Vymedzenie pojmu a predmetu školskej psychológie do určitej miery nepriamo určuje aj jej obsah, najširší rámec jej úloh a do značnej miery naznačuje aj jej význam. Jej obsahom v najširšom zmysle

slova budú školsko-psychologické poznatky, systém metód, prostriedkov a aktivít, ktorými sa v škole uplatňuje.

Školská psychológia zahŕňa širší obsah poznatkov vzhľadom na ich pedagogické využitie v učiteľskej praxi a užší rozsah vymedzený cieľmi a úlohami psychologickéj praxe, resp. činnosťou školského psychológa, školských psychologických služieb. V oboch prípadoch bude obsah tejto disciplíny tvoriť poznatkový systém, ktorý zodpovedá jej integračnému a aplikačnému zameraniu na konkrétne edukačné situácie. Pri určení základných poznatkov a problémových okruhov je vhodné vychádzať z dvoch kritérií.

Prvým kritériom sú podľa S. Hvozdika (1986) základné teoretické psychologické poznatky a problémy. Bez ich osvojenia a využitia by nebolo možné rozvíjať súčasnú transformujúcu sa školu, najmä optimalizovať a humanizovať rozvoj osobnosti žiaka, zefektívňovať edukačný proces s prihliadaním na možnosti každého žiaka, plniť náročné edukačné ciele.

Druhým kritériom na vymedzenie aktuálneho obsahu školskej psychológie je zachovanie jednoty psychiky a činnosti s rozvojom žiakovej osobnosti a školskej učebnej činnosti. Pri rozvoji osobnosti žiaka by sa malo neustále prihliadať na „činnosť“ prístup v celom poznatkovom systéme školskej psychológie

Školská psychológia je teoreticko-aplikačná veda, jej obsah by malo tvoriť napr. i to, ako to v škole robiť, aby sa edukačná prax v škole prostredníctvom psychologických poznatkov účinnejšie skvalitňovala. Úlohou školskej psychológie v *širšom zmysle* je skúmať apsyichickú reguláciu žiakovho správania a rozvoja osobnosti žiaka v konkrétnych školských situáciách. Jednou zo základných úloh by malo byť skúmať vzťah žiaka ku škole, zisťovať, ako žiak školu vnútorne prežíva, ako ju prijíma, ako sa v nej cíti, ako zvnútorňuje jej normy a požiadavky. Školská psychológia by mala skúmať, ako žiak od vonkajšieho regulovania prechádza na sebaregulovanie, samoučenie a sebazdelávanie, skúmať tiež činitele, ktoré determinujú jednak edukačný proces, ale aj osobnosť žiaka. Zároveň skúma, ako sa žiaci adaptujú na podmienky školy, interakciu učiteľ – žiak, žiak – rodinná výchova, žiak – edukačný proces, resp. žiak a širšie spoločenské prostredie, problematiku konfliktov a ich riešenia, školskej klímy či ekologické aspekty edukácie. V nadväznosti na tieto okruhy problémov v rámci poznatkového systému školskej psychológie sa rozpracúvajú aj psychologické aspekty učenia, vyučovania a možnosti rozvíjania žiakových potencialít, riešia sa otázky školskej výkonnosti, školskej záťaže, školskej úspešnosti i neúspešnosti. Ukazuje sa, že je potrebné rozpracovať a charakterizovať súčasného žiaka rôznych stupňov a druhov škôl, najmä v súvislosti so zmenami, ktoré priniesla transformácia spoločnosti v roku 1989 a naznačiť odlišnosti oproti deťom, ktoré navštevovali školu pred 20 rokmi.

Iné obsahové vymedzenie a svoje špeciálne úlohy bude mať školská psychológia chápaná v *užšom slova zmysle* ako psychologická profesia, ktorú vykonáva *školský psychológ*. Teda úlohou školskej psychológie v tomto zmysle je posilniť psychologické základy edukačného, resp. výchovno-vzdelávacieho pôsobenia školy formou profesionálnej psychologickkej praxe, činnosťou školského psychológa. Okrem realizovania psychologickkej diagnostiky, intervencie, konzultácií, prevencie, školský psychológ priamo pomáha škole na najcitlivejších miestach, napr. pri riešení vývinových a výchovných problémov, ktoré sú nad rámec možností riešiť ich samotným učiteľom. Prostredníctvom všetkých aktivít školský psychológ môže veľmi účinne napĺňať skutočné požiadavky humanizácie a demokratizácie školy, okrem iného i zabezpečovaním programov na prevenciu násilia, programov na rozvíjanie emocionálnej inteligencie, prosociálneho správania, rozvíjania empatie a pod.

Z naznačeného teda vyplýva, že školská psychológia ako veda, ale aj ako jej aplikácia prostredníctvom funkcie školského psychológa, získava v posledných rokoch významnejšie uplatnenie, najmä v súvislosti s napĺňaním myšlienok zmeny súčasného školského systému, ktorý je uvedený v Koncepcii výchovy a vzdelávania, v projekte Milénium ako aj v materiáli, ktorý bol prijatý vládou SR ako Dokument o transformácii školy.

V tejto súvislosti E. Gajdošová (2000) uvádza, že hlavné poslanie školskej psychológie a školského psychológa pri napĺňaní Koncepcie výchovy a vzdelávania v SR je pomôcť vytvárať, budovať a postupne pripravovať i v spolupráci s ďalšími odborníkmi podieľajúcimi sa na starostlivosti o žiakov a učiteľov, podmienky v školách tak, aby:

- sa tam žiaci aj učitelia cítili ako doma – dobre, príjemne, bez stresu, napätia a úzkosti,
- v školách prevládali priateľské a partnerské vzťahy, ako medzi žiakmi navzájom, tak aj medzi učiteľmi a žiakmi, vzťahy založené na dôvere, opore, pomoci, kooperácii,
- sa v škole každodenne rešpektovali práva žiaka (a učiteľa?),
- v školách vládla voľná, otvorená, úprimná komunikácia,
- sa verejne diskutovalo o sociálnom dianí v triedach,
- sa problémy riešili vo vzájomnej spolupráci všetkých zainteresovaných,
- denne dochádzalo ku komplexnému rozvíjaniu osobnosti žiakov prihliadajúc na ich jedinečnosť a špecifickosť,
- bola zabezpečená efektívna spolupráca školy a rodiny netradičnými formami kooperácie.

Všetky uvedené (i ďalšie) úlohy môže naplňať školská psychológia najmä tým, že sa v rámci nej budú realizovať dôsledné výskumy alebo aspoň prieskumy, ktoré zisťujú skutočnú situáciu na školách, ako riaditelia, učitelia, rodičia i žiaci hodnotia súčasnú školu z hľadiska uplatňovanie Koncepcie, ako sa žiaci v škole cítia, aká je atmosféra, čo si rodičia o škole myslia, ako ju hodnotia a pod. Treba občas ich očakávania a predstavy uviesť na správnu mieru a poukázať na nutnosť systémových opatrení, ktoré riešia alebo aspoň zmiernujú výskyt niektorých spoločenských problémov v ranej fáze (kriminalita, drogové závislosti, násilie, agresivita a i). Prieskumov a iniciatív v tejto oblasti v SR je pomerne málo, preto je žiaduce aktivity v tomto smere výrazne zvýšiť.

Trendy (perspektívy) rozvoja školskej psychológie

Školskú psychológiu možno oprávnene považovať za perspektívnu vednú disciplínu najmä v súvislosti s prebiehajúcou transformáciou našej školy. Podľa S. Hvozdíka (1999) je možné situáciu zhrnúť do niekoľkých bodov:

- podľa prieskumov patrí školská psychológia k najdynamickejšie sa rozvíjajúcim psychologickým profesiám (Hu, Oakland, 1991),
- transformujúce sa školstvo a narastajúca zložitost' životných podmienok väčšiny obyvateľstva vyžaduje čoraz širšie spektrum doplnkových služieb, medzi ktorými určite psychologické dominujú,
- psychologické služby v školách sú veľmi rôznorodé, vedúce k rozmanitosti potenciálnych psychologických služieb, aj k nejasnostiam okolo školskej psychológie a školských psychologov,
- ak by sme v Slovenskej republike chceli dosiahnuť aspoň priemernú úroveň poskytovania psychologických služieb škole, každých 2500 detí by potrebovalo svojho psychológa,
- v súčasnosti je v SR viac ako 3000 základných, stredných a špeciálnych škôl. Ak by sme chceli, aby na jednu školu bola aspoň polovica školského psychológa, potrebovali by sme ich viac ako 1500, čo je, pri zachovaní súčasného vnímania stavu školskej psychológie, v najbližších rokoch nedosiahnuteľné,
 - potreba školskej psychológie je vyvolaná aj zhoršením kvality spôsobu života, správania detí a mládeže, ohrozenie drogami a potrebou prevencie, stúpajúce násilie na školách a pod.

Domnievame sa, že školská psychológia aj na Slovensku patrí k perspektívnym disciplinám a profesiám. Výraznejšie sa však môže rozvíjať najmä vtedy, ak sa splnia niektoré podmienky, ako napríklad:

:- psychológovia, ktorí pracujú v školách viac zviditeľnia svoju profesiu publikovaním výsledkov svojej práce prostredníctvom psychologických časopisov, populárnych časopisov pre rodičov, ale aj cez profesionálne združenie AŠP,

- dobuduje sa legislatívny rámec činnosti školského psychológa a jeho postavenia na škole,

- na vysokých školách vzniknú akreditované študijné programy pregraduálnej i postgraduálnej prípravy školských psychológov,

- na úrovni ministerstva školstva sa vytvoria najmä ekonomické predpoklady pre prijímanie školských psychológov na školy,

- profesné združenia, ktorých sú školskí psychológovia členmi, budú schopné aktívne sa podieľať na tvorbe legislatívnych úprav, kvalifikačných kritérií, profesných a etických noriem a budú viditeľne prispievať ku kontrole kvality poskytovaných služieb.

Pre rozvíjanie školskej psychológie a školského psychológa na Slovensku slúžia i výskumné zistenia a skúsenosti z iných krajín, kde je táto oblasť psychologických služieb výrazne rozvinutá. Na myslí máme napr. štúdiu amerických psychológov (Ysseldyke et. al. 1997), ktorí rozpracovali návrh aktuálnych oblastí, ktoré by mali služby v škole, či prípravu a prax školských psychológov pokryť:

- rozhodovanie a zodpovednosť,

- interpersonálna komunikácia,

- efektívne vyučovania a rozvoj kognitívnych, resp. študijných zručností,

- socializácia a rozvoj zručností pre život,

- identifikácia potrieb rôznych skupín žiakov,

- štruktúra školy, organizácia a klíma,

- prevencia, podpora pozitívneho bytia a intervencia v krízových situáciách,

- spolupráca rodiny a školy,

- výskum a evalvácia programov,

- rozvoj v oblasti práva, etiky výkonu praxe a profesionálny rozvoj.

Z hľadiska perspektívy školskej psychológie by nám nemalo byť ľahostajné ani to, čo si o tejto profesii myslia učitelia a riaditelia škôl, čo od nej potrebujú, čo očakávajú. Prieskumov v tomto smere je poskromne, jeden realizovali napr. S. Kariková a M. Valihorová (1997) a zistili, že okrem poslednej

oblasti činnosti školského psychológa sa všetky ostatné objavili aj v prieskume, ktorý autorky realizovali u 183 riaditeľov rôznych typov a stupňov škôl. Riaditelia majú jasnú predstavu o činnosti školského psychológa, uvítali by ho na škole a považujú ho za veľký prínos. Je len na škodu, že na skúmaných školách pracovali, podľa informácií riaditeľov škôl, len 4 školskí psychológovia, čo je nedostatočné, ba až zarážajúce.

Školská psychológia ako veda sa do praxe dostáva jednak tým, že učitelia využívajú jej poznatky v každodennej edukačnej praxi, ale najmä prostredníctvom školského psychológa, ktorý by mal na škole pracovať. Školu ako systém S. Hvozdič (1986) charakterizuje ako súbor prvkov a väzieb medzi nimi, ktoré vo vzťahu k okoliu vystupujú ako celok, tvorený prvkami, štruktúrou a funkciami. Vzťahy medzi prvkami tvoria štruktúru. Štruktúra predstavuje jeho stálosť, to znamená že sa dá v tomto systéme do určitej miery predpovedať jeho správanie, vývin, ciele, obsah, ale aj dynamika a pohyblivosť. Štruktúru školského systému, v ktorom pracuje aj školský psychológ, popisuje S. Hvozdič v horizontále a vertikále. Vertikála zahŕňa hierarchicky usporiadané vzťahy medzi prvkami, napr. z hľadiska riadenia školy, horizontála zase vyjadruje diferenciáciu v rámci prvkov, napr. odlišnosti v interpretácii hodnotenia samotnými žiakmi. Úlohou školského psychológa je v tomto zložitom systéme pracovať, zameriavať sa jednak na individuálnu prácu so žiakmi, ako prvkami tohto systému, ale zasahovať aj do jej organizačného rámca, facilitovať ho (napr. podieľať sa na transformácii školskej klímy, uplatňovať programy na jej rozvíjanie, realizovať prieskumy a pod.).

V posledných rokoch sa pozornosť venuje aj profesijnej *identite školského psychológa*, ktorá sa definuje najmä prostredníctvom rolí, funkcií a náplne práce. O identite školského psychológa pojednáva Štech (1998), ktorý ho označuje ako „intelektuálneho kutila“. Školský psychológ sa často dostáva do situácií, kde musí „majstrovat“ aj bez dostatočného teoretického, metodologického či intervenčného vybavenia. Musí riešiť široké spektrum problémov a ponúknuť škole užitočné riešenia. Ďalej je školský psychológ „mediátor a vyjednávač“, pričom pomáha riešiť problémy a uspokojovať často rozbúrené vzťahy medzi učiteľmi, učiteľmi a žiakmi, prípadne žiakmi navzájom. Štech (1998) označuje školského psychológa aj ako „bádateľa“ školy, ktorý sa môže aktívne podieľať na analýze vlastnej inštitúcie a procesov, ktoré v nej prebiehajú. Každá škola má odlišnú klímu a atmosféru, preto aj aktuálne požiadavky na školského psychológa sú na každej škole iné.

Školský psychológ má dlhú tradíciu najmä v rôznych krajinách v zahraničí.

